

Mag. Franci Zlatar in Marina Uzelac, Slovenska filantropija

OTROCI BREZ SPREMSTVA V SLOVENIJI

Pričujoči članek je namenjen predstavitvi področja obravnave otrok brez spremstva v Sloveniji po letu 2000. V veliki meri je napisan na podlagi izkušenj Slovenske filantropije pri delu s to izjemno ranljivo skupino otrok. Članek je v prvi vrsti namenjen razlagi, kdo ti otroci so, kakšna je njihova obravnava v Sloveniji, prikazu praktičnih izkušenj in tudi doživljanja tako otrok kot tistih, ki zanje skrbijo, hkrati pa kaže na dejstvo, da se otroci brez spremstva v Sloveniji niso pojavili s t. i. »begunsko krizo« jeseni 2015, ampak so v Sloveniji prisotni že več let. Razmišljanja, da Slovenija za to skupino otrok ni ciljna država, pogosto vodijo v nizke ali pa celo povsem neustrezne standarde njihove obravnave.

KDO SO OTROCI BREZ SPREMSTVA?

V zadnjih letih v svetu beležimo bistveno povečanje števila razseljenih oseb in beguncev. Po podatkih Visokega komisariata Združenih narodov za begunce (UNHCR) je število beguncev najvišje po drugi svetovni vojni in presega 50 milijonov, več kot polovica naj bi bilo otrok.

Veliko otrok in mladostnikov zaradi najrazličnejših razlogov zapusti svoje domove, bodisi v spremstvu staršev, sorodnikov, prijateljev, znancev ali brez spremstva. Mladi migranti, ki prihajajo v Evropo, so heterogena skupina: v Evropo prihajajo bodisi zaradi študija, dela ali združevanja z družino, pogosto so pretihotapljeni v upanju, da se bodo izognili revščini, preganjanju ali stanju splošnega nasilja. Iz matične države odidejo v upanju, da jih nekje drugje čaka boljša in varnejša prihodnost. Kot taki so ranljivi in pogosto izkoriščani s strani odraslih, mnogi postanejo žrtve trgovine z ljudmi. Najpogosteje so izkoriščani za občasna in slabo plačana dela, prisilno beračenje, kraje in žeparjenje ter spolno izkoriščanje, prostitucijo in pornografijo.

Gre za posebno skupino otrok in mladostnikov, ki se je znašla v specifični situaciji in potrebuje posebno podporo in pomoč. Zaradi selitve otroci in mladostniki izgubijo svojo podporno socialno mrežo, počutijo se negotovo in osamljeno. Nova dežela jim je pogosto tuja, v njej so pogosto potisnjeni na rob družbe, v novi skupnosti se pogosto težko znajdejo. Soočajo se z izjemno slabim položajem na področju dostopnosti do izobraževanja, zaposlovanja, nastanitve in dostopnosti do zdravstvenega varstva. Njihove zgodbe so polne diskriminacij in zlorab.

Posebno ranljivo skupino otrok migrantov predstavljajo otroci in mladostniki brez dokumentov, mladoletni prosilci za azil in begunci. Med njimi so najbolj ranljivi otroci brez spremstva. Otroci brez spremstva so vsi, ki

so mlajši od 18 let, ki so zunaj matične države in so brez spremstva vsaj enega od staršev oziroma zakonsko ali po običaju določenega skrbnika. Vsi otroci brez spremstva so upravičeni do mednarodne zaščite.

SLOVENSKA FILANTROPIJA IN OTROCI BREZ SPREMSTVA

Slovenska filantropija se je z otroki brez spremstva srečala že v 90. letih prejšnjega stoletja pri delu z begunci iz republik nekdanje skupne države. Po letu 2000 se je begunska situacija v Sloveniji sicer umirjala, mnogi begunci so se vrnili na svoje domove, hkrati pa so v Slovenijo začeli množično prihajati pribežniki, predvsem iz dežel Bližnjega vzhoda, pa tudi iz nekaterih afriških držav. Mnogi so v Sloveniji zaprosili za azil, večina pa jih je Slovenijo tudi kmalu zapustila. Med njimi so bili tudi otroci brez spremstva. Zaposleni in prostovoljci Slovenske filantropije smo bili že takrat vključeni v izvajanje skrbništev za posebne primere za otroke brez spremstva, tako v postopku za ureditev statusa mladoletnega tujca v RS kot tudi v postopku za priznanje azila v RS, kasneje po pridobitvi begunskega statusa pa tudi v izvajanje skrbništev za mladoletne osebe. Otrokom brez spremstva smo tudi sicer poskušali nuditi najširšo obliko podpore: psihosocialno pomoč, vključevanje v izobraževalni sistem, organiziranje učne pomoči, družabnih aktivnosti, povezovanje z okoljem, v katerem so živeli, in drugo.

Kljub poskusom celostne obravnave otrok brez spremstva s strani naše in nekaterih drugih nevladnih organizacij se je kaj kmalu pokazalo, da so nujne sistemske rešitve. V ospredju je bila potreba po vzpostavitvi sistema, v katerem bi bili otroci brez spremstva v prvi vrsti obravnavani kot otroci, njihov priseljski status pa bi bil sekundarnega pomena. V Sloveniji je bila situacija (in še vedno je) obratna: otroke se obravnava in nastanja na podlagi statusa; tiste, ki v državo vstopijo na nedovoljen način, obravnava policija in so nastanjeni v (zaprtim) Centru za tujce, prosilci za azil so nastanjeni v Azilnem domu, tiste, ki pridobijo mednarodno zaščito, država nastani bodisi v privatnih namestitvah, integracijskih hišah ali pa dijaških domovih. Potreba po ustreznih nastanitvi in z njo povezano celostno obravnavo, varstvom in skrbjo za otroke brez spremstva, v skladu z največjimi koristmi otrok, je bila prisotna že v času, ko so v Slovenijo prihajali prvi otroci. Vseskozi smo problematizirali obravnavo otrok na meji, kjer skrbniki niso bili prisotni, pa tudi njihovo nastanitev v Centru za tujce, brez dejanske možnosti pridobitve humanitarnega statusa in

razselitve v otrokom primerno okolje, v primeru ko otroci niso imeli razlogov ali pa preprosto niso želeli zaprositi za azil v RS. Zgodili so se primeri, ko so otroci po šest in več mesecev bivali zaprti v Centru za tujce brez možnosti za normalno življenje in integracijo.

Med letoma 2004 in 2014 je Slovenska filantropija izvajala zakonita zastopništva in skrbništva za okoli 750 otrok brez spremstva, v večini primerov za prosilce za mednarodno zaščito. Razvijali smo tudi različne neformalne oblike podpore otrokom brez spremstva, v katere smo vključevali prostovoljce. Eden izmed takšnih je program mentorstev. Mentorji imajo vlogo spremljevalca, sogovornika in »prijatelja«. Otroci brez spremstva potrebujejo nekoga, s komer lahko razvijejo odnos zaupanja, nekoga, s komer lahko preživljajo prosti čas, nekoga, ki jih je pripravljen poslušati. Mentor je tisti, ki spremlja otroka, se odziva na njegove potrebe in mu nudi potrebno podporo. Naloge mentorja zajemajo vzpostavitev odnosa z otrokom, nudenje pomoči in podpore v vsakdanjem življenju otroka, redna srečanja in pogovore z otrokom, spremljanje otroka k zdravniku, pomoč otroku pri učenju slovenskega jezika in učno pomoč pri drugih predmetih, seznanjanje otroka s slovensko kulturo in družbo, pomoč pri vključevanju otroka v slovensko kulturo in družbo, sodelovanje s skrbnikom otroka brez spremstva in s psihosocialno službo institucije, v kateri je otrok nastanjen.¹

Zaradi pomanjkanja ustreznih sistemskih rešitev na področju obravnave otrok brez spremstva smo se ves čas aktivno zavzemali za sistemsko ureditev področja. Že leta 2005 smo pripravili predlog nastanitvenega centra za otroke brez spremstva. Nastanitveni center bi bil organiziran po principu stanovanjskih skupin. Leta 2014 smo sodelovali pri pripravi predloga za nastanitveni center za žrtve trgovanja z ljudmi, žrtve prisilnih porok, delovnega izkoriščanja, izvrševanja kaznivih dejanj pod prisilo, siljenja v beračenje ter otroke brez spremstva.² Oba predloga smo predstavili pristojnim ministrstvom in nekaterim službam, pristojnim za obravnavo otrok. Predlagane oblike nastanitve do sedaj niso bile realizirane.

Sodelovali smo tudi pri pripravi zakonodaje, ki določa obravnavo otrok brez spremstva, Zakona o tujcih in Zakona o mednarodni zaščiti. Ob spremembah zakonodaje v letu 2010 smo uspeli z nekaterimi predlogi: spremenjen Zakon o tujcih je predvidel prisotnost skrbnikov tudi pri mejnih postopkih, Zakon o mednarodni zaščiti pa je vključeval nov institut zakonitega zastopnika, ki je smiselno izhajal iz določb o skrbništvu iz Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. Zakonito zastopanje otrok brez spremstva v postopku pridobitve mednarodne zaščite je tako postalo delno profesionalizirano.

Zakoniti zastopniki so deležni usposabljanja, njihove naloge zajemajo zastopanje otrok v postopkih za priznanje mednarodne zaščite, na področju zdravja, izobraževanja, varovanja premoženjskih pravic in koristi ter v zvezi z uresničevanjem pravic na področju sprejema. Sistem zakonitih zastopništev je sicer kasneje pokazal številne pomanjkljivosti, ki so predvsem posledica slabe sistemske urejenosti področja obravnave otrok brez spremstva.

KDO SO OTROCI BREZ SPREMSTVA, KI PRIHAJAJO V SLOVENIJO?

Do sredine aprila 2016 je RS priznala status mednarodne zaščite skupno 38 otrokom brez spremstva, med njimi 2 deklicama in 36 fantom³. V Slovenijo so prihajali večinoma fantje, stari od petnajst do sedemnajst let, razlogi, zakaj prihajajo v RS oz., bolje rečeno, zapustijo svojo državo, pa so različni: zaradi velike revščine in pomanjkanja, nezmožnosti najti delo in se šolati, vojaških spopadov, preganjanja, življenjske ogroženosti itd. Srečevali smo se tudi s pojavom mladoletnih romskih deklet, ki so bila prodana v RS, kjer so se poročila po romskih običajih in živela v romskih naseljih.⁴

Po letu 2000 so v Slovenijo prihajali predvsem otroci iz nekaterih afriških držav (Sierra Leone, Kamerun, Sudan ...). Mnogi so Slovenijo sicer zapuščali, pri tistih, ki so pridobili status mednarodne zaščite, pa so se že takrat pojavljala vprašanja, s katerimi se soočamo še danes: kje jih nastaniti in kako poskrbeti za njihovo celovito obravnavo. Za prvo skupino otrok, ki so v Sloveniji pridobili mednarodno zaščito, smo tako kljub veliki meri improvizacije ob dobrem sodelovanju različnih akterjev našli privatno namestitev in poskrbeli za njihovo obravnavo. Veliko otrok je kasneje prihajalo s Kosova in iz Albanije. Slovenija zanje povečini ni bila ciljna država, mnogi so bili namenjeni v Italijo. Večina tistih, ki jih je zajela slovenska policija, je bila vrnjena v matično državo.

Po letu 2010 je veliko otrok prihajalo iz Afganistana in Somalije. Nekateri so v Sloveniji pridobili status mednarodne zaščite. Kljub številnim težavam pri vključevanju, kot posledica sistemskih pomanjkljivosti, so se mnogi relativno uspešno vključevali v družbo. Dodatno težavo je predstavljajo dejstvo, da so mnogi med njimi pridobili status subsidiarne zaščite za omejeno časovno obdobje (do njihove polnoletnosti) in so se potem, ko so se nekateri že uspešno integrirali, soočili z novo negotovostjo, saj niso vedeli, ali bodo v Sloveniji sploh lahko ostali. Mnogi so tako postali apatični in brezvoljni.

In kdo so otroci brez spremstva, ki v Slovenijo prihajajo danes? Kot posledica množičnih migracij po t. i.

¹ Povzeto po Modelu mentorstva za otroke brez spremstva 2009, Slovenska filantropija.

² Predlog je pripravljala konzorcij nevladnih organizacij: Društvo Ključ, Društvo Mozaik, Slovenska filantropija in Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC.

³ V letu 2001 je v Republiki Sloveniji pridobilo mednarodno zaščito 5 otrok brez spremstva, v letu 2004: 2, 2005: 3, 2007: 1, 2008: 1, 2009: 4, 2010: 1, 2011: 2, 2012: 12, 2013: 2, 2016: 5.

⁴ Povzeto iz raziskave »Politike sprejema, vračanja in integracije ter število mladoletnikov brez spremstva v Republiki Sloveniji«, Slovenska filantropija, Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC, 2009.

balkanski migracijski poti je po podatkih Ministrstva za notranje zadeve v letu 2016 (do sredine maja) v Sloveniji 66 otrok brez spremstva zaprosilo za mednarodno zaščito. Sredi aprila 2016 je bilo v postopku za priznanje mednarodne zaščite v Sloveniji še 38 otrok, od tega 28 nastanjenih v Azilnem domu v Ljubljani, 10 pa nastanjenih v kriznih centrih za mladostnike v različnih slovenskih krajih. V kriznih centrih so nastanjeni mlajši od 15 let, starejši pa so nastanjeni v Azilnem domu. Tudi danes prevladujejo fantje, med njimi sta samo 2 dekleti, večinoma prihajajo iz Afganistana in Sirije. Zaradi večjega števila otrok v Sloveniji se posledice neustreznega sistema obravnave danes kažejo še toliko bolj.

IZKUŠNJE IN DOŽIVLJANJE OTROK IN TISTI, KI ZANJE SKRBIJO?

Otroci, ki prihajajo v Slovenijo, pogosto ne vedo, kam so prišli. Mnogi med njimi so travmatizirani zaradi izkušenj v matični državi in na poti. Mnogi ne govorijo angleškega jezika, zato je komunikacija z njimi otežena. V Sloveniji nimamo razvitega sistema kulturnih mediatorjev, manjka pa tudi prevajalcev za nekatere jezike, ki jih govorijo otroci. Zakoniti zastopniki tako pogosto predstavljajo prvo vez med otrokom in novo državo. Otrok brez spremstva je o ljudeh, s katerimi je imel v Sloveniji prvi stik, povedal naslednje:

»... nekateri niso niti vedeli, kje je moja država. [...] Če nekomu res želite pomagati, če želite nekoga spoznati, če želite nekoga razumeti, bi bilo res dobro, da pridobite informacije o njegovem ozadju, o tem, kaj se tam [v otrokovi izvorni državi] dogaja, kako se ljudem tam godi in tako naprej. In potem ga boste lahko razumeli, ko bo, ne vem, nekaj počel ali se na določen način vedel.«⁵

Drugi otrok pa je glede skrbnika povedal:

»Če me vprašate, koga bi si želel za svojega skrbnika ... mogoče bi se počutil bolj varnega z nekom, ki prihaja iz iste države kot jaz. Glede starosti ne bi imel kaj dosti izbire, a mogoče bi imel veliko več zaupanja, ker bi bil iz iste države kot jaz.«⁶

Učenje slovenskega jezika in vključitev v izobraževanje je bistvenega pomena za njihovo integracijo. Tudi na tem področju pa je sistem pomanjkljiv. Otroci so v učenje jezika in šolo sicer vključeni, težavo pa pogosto predstavljajo različni nivoji predznanja otrok. Tako jezikovni tečaji kot tudi šolski sistem temu niso prilagojeni oz. je premalo možnosti za izvajanje večnivojskega izobraževanja. Nekateri otroci tako v šolo niso bili vključeni takoj po prihodu v Slovenijo. Dva izmed njih sta povedala:

»Več kot eno leto sem bil brez šole. Vem, da me je moja skrbnica hotela vpisati, a se ni izšlo, ker je bil takšen sistem. Poskušala mi je pomagati, a ni imela več moči v svojih rokah. Sistem bi bilo treba spremeniti in morali bi dati več moči ljudem.«⁷

»Želim si, da bi, medtem ko čakam na odločitev, lahko šel v šolo. V državah, kjer sem bil prej, so nas obravnavali kot normalne osebe, kot druge ljudi. Dali so nam vozovnico za avtobus ali vlak. Dali so nam vse, kar smo potrebovali za šolo. Ne vem, kako bo. Rekli so mi, da se moram naučiti jezika, da bom lahko potem opravljal izpit.«⁸

Izkušnja drugega otroka glede šolanja pa je sledeča:

»Kakšno izbiro sem imel [glede šole]? Ko sem šel v [srednjo] šolo, sem imel težave z jezikom. Šolo sem začel od začetka. V azilnem domu mi niso dali nikakršnih možnosti obiskovanja šole pred tem ... Doma sem zaključil tri leta srednje šole, ampak ko sem dobil status, sem začel od začetka. In še vedno imam težave z jezikom.«⁹

Bivanje otrok v azilnem domu je problematično z več vidikov: gre za institucijo, ki ni primerna za bivanje otrok in mladostnikov, v azilnem domu ni 24-urnega varstva in intenzivne psihosocialne obravnave; otroci lahko postanejo žrtve različnih oblik izkoriščanj s strani odraslih proslincev za mednarodno zaščito, prav tako pa manjka njim prilagojenih programov obravnave. Hrana, ki jo dobijo, ni prilagojena njihovim kulturnim potrebam. Otroka situacijo v azilnem domu opisujeta tako:

»Bolje bi bilo, če bi bila v azilnem domu boljša hrana in boljši programi. Zato ker nimajo ničesar. Lahko bi bilo veliko programov za mlade. Ne vem, kakšna zabava ali izlet ali pa športne aktivnosti in delavnice. Recimo, da bi bilo dva- ali trikrat na teden, ne vsak dan. Težko je, res je težko in dolgočasno.«¹⁰

Otroci se soočajo tudi s finančnimi težavami. Ob že tako nizkih finančnih sredstvih, ki so jim namenjena, so mnogi prisiljeni denar pošiljati družinam v matični državi, ki pogosto živijo v še slabših razmerah. Otrok je povedal:

»Res moram delati, da lahko preživim. Dobivam 200 evrov finančne pomoči, od tega moram 17 evrov mesečno plačati za avtobus, 40 za trening, moram si kupiti oblačila in hrano. Težko je, res je težko.«¹¹

Otroci bi se sicer želeli izobraževati, hkrati pa morajo zaslužiti sredstva za preživljanje sebe, pogosto pa tudi družine. Tako pogosto želijo čim prej pridobiti kvalifikacijo in se čim prej zaposliti.

Skrbniki, zakoniti zastopniki, socialni delavci, prostovoljci in drugi, ki skrbijo za otroke, se zavedajo tako potrebe otrok kot tudi pomanjkljivosti sistema. Pogosto so nemočni pri svojih prizadevanjih za izboljšanje življenja otrok. Zaposlena na Slovenski filantropiji je povedala:

⁵ Iz »Izvajanje temeljnih standardov za skrbnike otrok brez spremstva v Evropi ...«, Slovenska filantropija, Ljubljana, 2009.

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam.

⁸ Iz: »Closing a protection gap for separated children in Europe«; National report, Slovene Philanthropy, Ljubljana, (2010–2011);

⁹ Iz: »(Former) Unaccompanied Minor Asylum Seekers ...«, Slovene Philanthropy, Ljubljana, 2011.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

»Mi vedno pogosteje opažamo, da so ti otroci v hudi čustveni stiski, ki se odraža v njihovem vedenju – kažejo znake depresije, umika, žalosti in razočaranja, samopoškodovanja, agresije, nizkega samospoštovanja in občutkov krivde, motenj spanja, samomorilskih nagnjenj in tako naprej. Te in druge težave so kompleksne in jih je treba kot take obravnavati. Če jih ne, imajo lahko dolgotrajen in globok vpliv na zdravje in življenje teh otrok. Pri tem problemu je seveda veliko dejavnikov – uspešno vključevanje v družbo in spoznavanje ljudi, uspešno učenje jezika, iskanje zaposlitve, grajenje socialne mreže in prejemanje potrebne podpore, občutek varnosti in zaupanja itd. Zato menim, da se kaže izrazita potreba po elaboriranem sistemu, ki bi ustrezno zaščitil otroke in jim nudil ustrezno pomoč, podporo in obravnavo, ki jo potrebujejo.«¹²

Sledi mnenje dveh skrbnic:

»Mislim, da nekateri otroci razumejo tukajšnjo realnost in razumejo, da kot skrbnica skušam pomagati po svojih najboljših močeh. Vendar pa obstajajo tudi otroci, ki tudi po več mesecih ne razumejo in še vedno mislijo, da kot skrbnica ... Bila sem skrbnica nekega fanta, ki je bil tu že več mesecev in je kljub temu še vedno mislil, da sem jaz ta, ki bo odločala o njegovi prošnji za azil. Opazila sem, da se to pomanjkanje razumevanja sistema in vloge skrbnika pogosteje zgodi pri fantih iz Afganistana. Poleg tega lahko pride tudi do ponavljajočih se obtožb in te situacije so lahko zelo stresne. Zelo težko je razložiti otroku, da počneš vse, kar je v tvoji moči, in da ne moreš storiti več kot to. Tako da ja, so različna pričakovanja. Mnogi pričakujejo, da boste tisti, ki jim bo zagotovil vse, kar potrebujejo, kar je zelo težko.«¹³

»Če bi bil sistem drugačen in bi nam omogočal, da bi za te otroke res lahko nekaj storili, potem bi z veseljem skrbela za več otrok. A v sedanjih razmerah pridejo k nam in imajo tisoč in eno željo, mislim, to so povsem realistične želje, a sami po sebi ne moremo veliko storiti. Zato raje skrbim samo za enega otroka. Če bi bile razmere in sistem normalni, bi si vsekakor želela skrbeti za več otrok.«

KAKO NAPREJ?

»Kakšen okus ima zate življenje tu?«

»Kot metafora? To bo smešno, ker mi pade nekaj na pamet, za kar upam, da ne bo nikogar šokiralo. Če vzameš kozarec, notri daš kakec, čez pa daš smetano, kot da bi imel sladoledno kupo, na začetku je vse lepo /.../ Ko prideš, je, kot da bi se ti uresničile sanje. Najprej poješ sladoled, na koncu pa ti ostane okus po kakcu, se opravičujem, in takrat se zaveš, da obstaja cel kup težav, in resnično se moraš potruditi, da poješ do konca, ker moraš biti vljuden, ker ti je to jed ponudila dežela, ki te je sprejela. Najhujše pa je to, da moraš na koncu reči, da je bilo zelo dobro.«

Izjava priseljence iz filma Okus EUrope v veliki meri ponazori doživljanja številnih priseljencev v Evropi. Potem ko se je število otrok brez spremstva v Sloveniji letos povečalo, so se številne službe začele zavedati, da bo v Sloveniji treba vzpostaviti nov, boljši sistem obravnave in zaščite te izjemno ranljive skupine otrok. Še enkrat znova so se pokazale številne pomanjkljivosti: to, da nimamo primernih nastanitev za otroke, kjer bi imeli potrebno podporo; da nimamo sistema rejniških družin, ki bi otrokom ponudile varno zavetje; da otroke še vedno zapiramo v policijski Center za tujce; da so skrbniki, zakoniti zastopniki in vsi drugi, ki pogosto požrtvovalno skrbijo za otroke, prepuščeni svoji lastni iznajdljivosti in nimajo podpore institucij, ki bi morale za otroke skrbeti; da so lastni iznajdljivosti pri vključevanju otrok v izobraževalni sistem pogosto prepuščeni tudi učitelji in šole, in še bi lahko naštevali.

Sistem obravnave in zaščite otrok brez spremstva bo v Sloveniji treba korenito spremeniti. Tako, da bo v ospredje postavljala otroka in njegove največje koristi. Priseljenški status mora postati sekundarnega pomena. V nasprotnem primeru bo življenje otrok brez spremstva v Sloveniji še naprej le sladoled s kalcem na dnu.

VIRI IN LITERATURA

- Gabaj, Ž. (2013). Izvajanje temeljnih standardov za skrbnike otrok brez spremstva v Evropi, poročilo o oceni stanja v državi: Slovenija. Ljubljana: Slovenska filantropija – Združenje za promocijo prostovoljstva.
- Gabaj, Ž. (2010–2011). Closing a protection gap for separated children in Europe; National report. Ljubljana: Slovene Philanthropy.
- Uzelac, M. (2011). (Former) Unaccompanied Minor Asylum Seekers – Overview of Protection, Assistance, Good Practices and Key Gaps; Country Assessment Report Slovenia. Ljubljana: Slovene Philanthropy.
- Uzelac, M. (2009). Politike sprejema, vračanja in integracije ter število mladoletnikov brez spremstva v Republiki Sloveniji. Ljubljana: Slovenska filantropija – Združenje za promocijo prostovoljstva in Pravno informacijski center nevladnih organizacij.
- Uzelac, M. (2009). Model mentorstva za otroke brez spremstva 2009. Ljubljana: Slovenska filantropija – Združenje za promocijo prostovoljstva.
- Film: Okus EUrope, režija: Uroš Lebar (Slovenija, 2006).

¹² Iz »Izvajanje temeljnih standardov za skrbnike otrok brez spremstva v Evropi ...«, Slovenska filantropija, Ljubljana, 2009.

¹³ Prav tam.